

УДК 330.331.101

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-5.25>

Точиліна Ю.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
Причорноморський науково-дослідний
інститут економіки та інновацій

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ФОРМУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті визначено значення держави у формуванні та розвитку якісних характеристик людського капіталу та з'ясовано, що державне регулювання розвитку людського капіталу передбачає побудову системи заходів, що спрямовані на розвиток, підтримку та відтворення людського капіталу, який може бути використано у господарській діяльності для підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Одним з важливих кроків у вирішенні окреслених завдань є державне фінансування охорони здоров'я, освіти, духовно-фізичного розвитку, соціального захисту та соціального забезпечення, охорони навколишнього середовища. Обсяги видатків з державного бюджету на дані статті є незадовільними й не відповідають потребам та значенню людського капіталу у суспільстві, такі обставини привели до занепаду медичної системи, яка виявилася нездатною протистояти викликам, обумовленим пандемією COVID-19.

Ключові слова: держава, державне фінансування, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність економіки, людський капітал, освіта, охорона здоров'я.

THE ROLE OF THE STATE IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Tochylyna Yuliya

Black Sea Research Institute of Economy and Innovation

The article identifies the importance of the state in the formation and development of qualitative characteristics of human capital in Ukraine. It was found that the state regulation of human capital development involves the construction of a system of measures aimed at the development, maintenance and reproduction of human capital, which can be used in economic activities to increase the competitiveness of the national economy. One of the important steps in solving the outlined tasks is the state financing of health care, education, spiritual and physical development, social protection and social security, environmental protection. Expenditures from the state budget on these items are unsatisfactory and do not meet the needs and importance of human capital in society. Such circumstances have led to the decline of the medical system, which has been unable to meet the challenges posed by the COVID-19 pandemic, which has led to significant problems for both economic development in particular and society as a whole. The main consequences of the coronavirus in Ukraine include: falling GDP, rising unemployment and declining purchasing power, growing poverty, and so on. However, the main irreparable losses are numerous human losses and it should be noted that the number of fatalities is increasing every day. Financing of education from the State budget also does not meet the needs of society, which is interested in the multifaceted and harmonious development of personality, individual consciousness and the formation of highly intelligent and educated professionals. The increase in education funding that can be traced in recent years is due to inflation. In percentage terms,

the share of government spending on education in the structure of total government spending is gradually declining. Given the existing problems of Ukrainian society, we believe that on the basis of state regulation and stimulation of human capital development it is necessary to use all possible levers and tools to create an effective mechanism that can increase Ukraine's competitive advantages and build a national innovation model.

Keywords: state, state financing, innovative development, economic competitiveness, human capital, education, healthcare.

Постановка проблеми. Сучасні реалії розвитку людського капіталу та його важливе значення в економічному зростанні країни дозволяють визначити його як одного з вирішальних ресурсів підвищення конкурентоспроможності держави. Адже людина є носієм знань, умінь, професійних навичок, інтелекту та науково-технічного потенціалу, що є основою для інноваційно-інформаційного вектору розвитку національної економіки. Важливу роль у формуванні та розвитку людського капіталу відіграє виважена державна політика, реалізація якої забезпечить соціально-економічній, науково-технічній та інформаційній прогрес України. Таким чином, необхідність побудови ефективного та результативного державного регулювання розвитку людського капіталу як передумови успішного поширення інноваційної економіки знань на вітчизняному просторі підтверджують нагальність проведення даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку людського капіталу присвячено багато праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Різні аспекти концепції людського капіталу висвітлені у працях відомих економістів А. Сміта, Д. Рікардо, В. Петті, К. Маркса, І. Фішера та ін. Як самостійний напрям теорія людського капіталу сформувалася у 60-х роках ХХ століття й була викладена у працях американських дослідників, лауреатів Нобелівської премії Т. Шульца та Г. Беккера. В українській економічній літературі різні аспекти щодо людського капіталу досліджують такі автори як Д. Богиня, О. Бодарук [1], В. Геєць, О. Гришнова [3], М. Долішній, А. Колот, Є. Лібанова, В. Мандибура, М. Соколик, І. Сорока, Г. Тарасенко, С. Тютюнникова та інші. Однак постійно зростає значення людського капіталу у розвитку суспільства вимагає подальших наукових пошуків щодо окреслення стратегічних державних орієнтирів у забезпеченні розширеного відтворення людського капіталу та підвищення його якості.

Метою статті є дослідження та з'ясування ролі держави у розвитку людського капіталу вітчизняного населення, окреслення освіти та охорони здоров'я як пріоритетних напрямів щодо державного інвестування, а також розробка рекомендацій по визначенню ключових напрямів державної політики в галузі людських ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Як економічна концепція теорія людського капіталу сформувалася у другій половині ХХ століття й з того часу зацікавленість до даної проблеми постійно зростає. Сьогодні важко уявити забезпечення виробничого процесу матеріальної чи нематеріальної сфери без участі людини. Прагнення більшості країн до інноваційного зростання, інформатизації, глобалізації висуває нові вимоги до здібностей, знань, інтелекту, умінь людини. Тому й не дивно, що людський капітал зараховують до національного багатства. Так, за даними Світового банку,

до його складових було віднесено: виробничий капітал (машини, обладнання, інфраструктура, міська земля), природний капітал (горючі корисні копалини та мінерали, земля, ліси та заповідні території), людський капітал (теперішня вартість майбутнього заробітку робочої сили), чисті іноземні активи [7]. При чому слід зазначити, що частка людського капіталу серед складових національного багатства є переважною. За оцінками Світового банку, в загальному обсязі національного багатства розвинутих західних країн вона становить від 69% (Бразилія) до 85,4% (США). На жаль, в Україні вона складає лише 52,8%. Відповідно для подолання існуючих негативних процесів у розвитку людського капіталу в Україні важлива роль повинна надаватися державі, дії якої мають бути спрямовані на впровадження політики відтворення населення; визначення довготривалих інноваційних орієнтирів розвитку як окремих галузей, так і країни в цілому; запровадження законодавчого й адміністративного регулювання та формування інституціонального середовища та ефективної інфраструктури, необхідної для розвитку людини; створення сприятливих умов для соціального партнерства та економічної діяльності. Таким чином, завдяки державним зусиллям можна збільшувати вартість національного багатства, у першу чергу, за рахунок зростання людського капіталу.

Регулювання розвитку людського капіталу в Україні здійснюється на основі таких нормативно-правових документів як Конституція України, низки Законів України, державних та регіональних цільових програм, а також стратегічних документів, що стосуються окремих напрямів діяльності та розвитку людини. Серед основних завдань, що пов'язані з формуванням та підвищенням якості людського капіталу й можуть бути вирішені на державному рівні варто віднести:

- покращення якості життя населення;
- створення більш комфортних умов життя (гарантування безпеки, стабілізація соціально-економічного та політичного становища, припинення воєнних конфліктів тощо);
- збільшення купівельної спроможності населення;
- впровадження ефективної системи охорони здоров'я, що має передбачати доступність до кваліфікованої та високоякісної медичної допомоги та розширення державних програм щодо запобігання захворюваності;
- формування освітньої системи, яка має відповідати сучасним міжнародним стандартам та потребам суспільства, гарантувати забезпечення рівного доступу до освіти та підвищення якості освітніх послуг;
- дотримання безпечних та комфортних умов праці;
- досягнення раціональної та ефективної зайнятості економічноактивної групи населення.

Таким чином, під державним регулюванням, що спрямоване на розвиток людського капіталу, варто

розуміти систему заходів, що спрямовані на розвиток, підтримку та відтворення людського капіталу, що у подальшому може бути використаний у господарській діяльності задля збільшення конкурентоспроможності національної економіки. Одним з напрямів підвищення якості людського капіталу та формування його конкурентних переваг є державне фінансування складових компонентів людського капіталу (здоров'я, освіта, інтелектуал, культурно-етичні елементи, соціальна захищеність, мобільність тощо). Проте, існує точка зору, що «бюджетний механізм фінансового забезпечення розвитку людського капіталу є надто витратним для країни і суперечить ринковим принципам господарювання» [5, с. 70–71]. З таким твердженням ми не погоджуємося й вважаємо, що важливим кроком у вирішенні існуючих проблем є збільшення видатків з Державного бюджету. Адже від рівня державного інвестування розвитку людського капіталу залежить соціально-економічний, інноваційний та культурний розвиток нашої країни у майбутньому, що досить давно усвідомили розвинуті країни світу.

На основі наведених даних можна констатувати, що протягом останніх років, якщо не брати до уваги 2020 рік, спостерігаються незначні коливання у структурі видатків з державного бюджету й залишається майже не змінним співвідношення між досліджуваними статтями. Як правило, найбільшу питому вагу займає фінансування освіти й соціальний захист та соціальне забезпечення. Найменшу питому вагу мають охорона навколишнього середовища (за найкращих умов 0,7%) й духовний та фізичний розвиток особистості (не більше 1,15%).

Ситуація щодо фінансування розвитку людини з державного бюджету залишається майже незмінною й не відповідає потребам інноваційного зростання. Так, у 2014 році серед сукупних витрат держави на різні аспекти формування та розвитку людського капіталу спрямовувалося 29,58% державного бюджету України, у 2015 році – 27,04%, у 2016 році – 30,52%, у 2017 році – взагалі рекордно низькі 24,8%, у 2018 році – 24,97%, у 2019 році – 30,3%. Такі обсяги фінансування

привели до занепаду окремих державних інститутів, серед яких особливо варто відмітити медичну систему, яка виявилася нездатна до викликів, обумовлених пандемією COVID-19.

Протягом останніх років обмежених фінансових ресурсів, що отримувала медицина вистачало здебільшого на покриття витрат щодо оплати комунальних послуг, виплати заробітної плати медичному персоналу й лише їх незначна частка спрямовувалася на закупівлю сучасного обладнання, лікарських засобів та модернізацію інфраструктури, тобто втілення в життя заходів, що безпосередньо впливають на якість надання медичних послуг. Відповідно у 2020 році задля надолуження існуючої прогалини відбувається суттєве зростання державних видатків на охорону здоров'я (майже у 2 рази), що у загальному рахунку стало підґрунтям зростання державних асигнувань на людський розвиток аж до 40,65%. З метою фінансування додаткових видатків на охорону здоров'я та соціальну сферу при Міністерстві фінансів було створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиною коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками.

Незважаючи на суттєві зміни, що відбуваються завдяки реформуванню медичної системи останнім часом, недостатній рівень її фінансування, поширення корупції, зростання «платності» державної медицини [3, с. 78], проблеми забезпеченості кваліфікованими кадрами, фактично створили умови, коли вітчизняне населення має самостійно піклуватися про стан свого здоров'я та, по суті, залишилося сам на сам з проблемою коронавірусу. Таким чином, COVID-19 стало яскравим прикладом, коли недофінансування медичної галузі стало небезпекою не тільки збереження людського капіталу в Україні, але й загрозою для усього суспільства в цілому. Так, серед суттєвих проблем, які стали відчутними в нашій державі через коронавірус слід визнати: 1) падіння ВВП, що за оцінками Національного банку України буде сягати 6% [4]; 2) зростання безробіття та зменшення купівельної спроможності населення; 3) збільшення частки бідного населення. Але, у напрямку формування та збереження людського

Таблиця 1

Видатки державного бюджету на розвиток складових людського капіталу, млн. грн [2]

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 на 01 жовтня
Видатки з державного бюджету України, всього	430217,8	576911,4	684743,4	839243,7	985842,0	1072891,5	843253,2
у %	100	100	100	100	100	100	100
В тому числі:							
Охорона здоров'я	10580,8	11450,4	12456,3	16729,1	22617,9	38561,6	62624,3
у % до видатків Державного бюджету	2,46	1,98	1,82	1,99	2,29	3,59	7,43
Освіта	28677,9	30185,7	34825,4	41140,2	44323,4	51657,6	36268,7
у % до видатків Державного бюджету	6,67	5,23	5,09	4,09	4,5	4,81	4,3
Духовний та фізичний розвиток	4872,4	6619,2	4958,9	7898,1	10107,1	9967,0	5882,9
у % до видатків Державного бюджету	1,13	1,15	0,72	0,94	1,03	0,93	0,7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	80558,2	103700,9	151965,5	144478,3	163865,6	218628,6	234811,3
у % до видатків Державного бюджету	18,72	17,98	22,19	17,22	16,62	20,38	27,85
Охорона навколишнього середовища	2597,0	4053,0	4771,6	4739,9	5241,2	6316,2	3109,0
у % до видатків Державного бюджету	0,6	0,7	0,7	0,56	0,53	0,59	0,37

капіталу найбільш вразливим є людські втрати. Станом на 01.11.2020 року маємо 7306 летальних випадків й така кількість кожного дня збільшується, тобто Україна втрачає, внаслідок недосконалої медичної системи та її неготовності до загрозливих реалій 2020 року, сформований людський капітал, що міг стати базою для інноваційного зростання національної економіки.

Таким чином, важливим напрямом державного фінансування є охорона здоров'я, від чого суттєво залежить процес формування та розвитку людського капіталу. Політика держави в галузі охорони здоров'я виступає стрижнем ефективного формування людського капіталу, адже «доступність до медичної допомоги та правильне харчування є факторами збільшення тривалості життя та допомагають населенню збільшувати продуктивність праці» [1, с. 45]. Збільшення тривалості життя населення має стати важливим завданням у формуванні Стратегії розвитку людського капіталу. Оскільки суспільство, що вкладало значні ресурси у формування людського капіталу вигідно його використовувати протягом тривалішого періоду часу.

Поряд з медичною системою важливу роль у формуванні та зростанні людського капіталу держава відіграє завдяки регулюванню та фінансуванню освіти. Сьогодні держава бере участь у фінансуванні: дошкільної освіти; загальної середньої освіти; професійно-технічної освіти; вищої освіти; післядипломної освіти; позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми; програм матеріального забезпечення навчальних закладів; фундаментальних та прикладних досліджень і розробок у сфері освіти; інших закладів та заходів у сфері освіти. Такі дії спрямовано на зростання освітнього потенціалу українського населення, що виступає стратегічним завданням будь-якої держави сучасності. Адже суспільство є зацікавленим у багатогранному та гармонійному розвитку особистості, індивідуальній свідомості та формуванню на цій основі високоінтелектуальних та освічених фахівців. До того ж поширеною є точка зору, що «знання є одним із головних чинників фінансової стабільності держави» [6, с. 14].

Освітній системі як специфічній галузі властиві певні риси ринку (наявність неповної та асиметричної інформації, суспільні блага, обмежена конкуренція, зовнішні ефекти тощо), що обумовлює потребу

державного регулювання освіти. Але освіта також має ряд специфічних ознак, які не мають аналогів в інших сферах діяльності: недостатня раціональність використання здобутків та продуктів освіти та науки; невизначеність ресурсу часу, що виникає на основі унікальності технологій освітнього процесу та посилюється внаслідок збільшення рівня освіченості.

Аналіз даних, наведених у таблиці 1, засвідчує, що протягом останніх п'яти років відбувається поступове збільшення бюджетних видатків на освіту (окрім кризового 2020 року), проте воно обумовлено інфляційними процесами, тому у відсотковому відношенні частка державних витрат на освіту у структурі загальних видатків зменшується. Зрозуміло, що така ситуація не відповідає національним прагненням до інноваційного зростання, тому освітня система повинна вирішувати питання щодо створення умов, які необхідні для залучення альтернативних джерел фінансування.

Ми вважаємо, що на основі державного регулювання та стимулювання розвитку людського капіталу потрібно задіяти усі можливі важелі та інструменти для створення дієвого механізму, що здатен підвищити конкурентні переваги України та надасть можливість розбудови національної інноваційної моделі.

Висновки. Таким чином, держава відіграє одне з ключових значень у формуванні та підвищенні якості людського капіталу, тому послаблення її уваги щодо даного аспекту, з одного боку, може негативно позначитися на формуванні інноваційно-інформаційної економіки, а, з іншого, матиме катастрофічні наслідки у задоволенні потреб людини. Саме тому необхідно на загальнодержавному рівні сприяти формуванню та розвитку людського капіталу, визначити в національній економіці першорядність цінностей людського капіталу, а також забезпечити пріоритет соціально-економічних факторів зростання. Чого можна досягти за рахунок нагального вирішення державою таких проблем як підвищення якості освіти та медичної системи, заохочення неперервного навчання, формування у суспільстві позитивного іміджу професіоналізму та освіченості, забезпечення балансу між підготовкою спеціалістів і потребами ринку праці, вирішення проблем зайнятості, збільшення пропозиції інноваційної праці, забезпечення взаємозв'язку між рівнем доходів людини та якістю її робочої сили.

Список використаних джерел:

1. Бондарук О.В. Державне регулювання інвестицій в людський капітал як провідний чинник зростання економіки. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. «Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін»*. Серія «Державне управління». 2017. Т. XVIII, Вип. 300. С. 38–47.
2. Видатки держбюджету України. *Міністерство фінансів України* : веб-сайт. URL: <https://minfin.com.ua/ua/> (дата звернення: 27.10.2020).
3. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці: монографія / За наук. ред. О.А. Грішнєвої. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.
4. НБУ може погіршити прогноз падіння ВВП на 2020 рік мінімум до 6% – банкіри. *Економічна правда*: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/21/663191/> (дата звернення: 04.11.2020).
5. Олієвська М.Г. Джерела фінансування людського капіталу в Україні. *Економічний часопис – XXI*. 2014. № 7.8 (1). С. 69–72.
6. Тулай О.І. Державне фінансування освіти: роль та значення в умовах формування засад сталого людського розвитку. *Академічний огляд*. 2015. № 2 (43). С. 13–23.
7. The Changing Wealth of Nations. *The World Bank* : Web site. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/01/30/the-changing-wealth-of-nations> (accessed 03.11.2020).

References:

1. Bondaruk O.V. (2017) Derzhavne rehuliuвання investytsii v liudskiy kapital yak providnyi chynnyk zrostantia ekonomiky [State regulation of investment in human capital as a leading factor in economic growth]. *Collection of scientific works of Donetsk State University of Management. "Modern problems of public administration in the context of systemic change."* *Public Administration Series*, vol. XVIII, no. 300, pp. 38–47.
2. Ministry of Finance of Ukraine. Vydatky derzhbiudzhetu Ukrainy [Expenditures of the state budget of Ukraine]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/> (accessed 27 October 2020).
3. Hrishnova O.A. (2015) Investuvannya v liudskiy kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi: monohrafiia [Investing in human capital in the system of factors to ensure decent work: a monograph]. Kyiv: KNEU.
4. Economic truth. NBU mozhe pohirshyty prohnoz padinnia VVP na 2020 rik minimum do 6% – bankiry [The NBU may worsen the forecast of GDP decline in 2020 by at least 6% – bankers.]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/07/21/663191/> (accessed 04 November 2020).
5. Oliievska M.H. (2014) Dzherela finansuvannya liudskoho kapitalu v Ukraini [Sources of human capital financing in Ukraine]. *Economic Journal – XXI*, no. 7.8 (1), pp. 69–72.
6. Tulai O.I. (2015) Derzhavne finansuvannya osvity: rol ta znachennia v umovakh formuvannya zasad staloho liudskoho rozvytku [Public funding of education: the role and importance in the formation of the foundations of sustainable human development]. *Academic review*, vol. 2 (43), pp. 13–23.
7. The Changing Wealth of Nations. *The World Bank*: Web site. Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/01/30/the-changing-wealth-of-nations> (accessed 03 November 2020).

E-mail: lula_2405@ukr.net